

Savremene međuetničke studije u centralnoj Evropi: teorijska razmatranja

Prilikom pregleda savremene oblasti međuetničkih studija u centralnoj i istočnoj Evropi bivamo zatečeni činjenicom da, sve u svemu, postoji samo jedan teorijski pristup etničkih odnosima i građenju etničkog identiteta koji dominira ovim poljem. Većina monografija i zbornika objavljenih u ovom domenu mogu se svrstati pod jednu opštu kategoriju (marksističke, post-marksističke i dekonstruktivne) „kulturne kritike“, dok svoje uporište preuzimaju iz angloameričkih „kulturnih studija“. U skladu s tim, pored uticajne knjige Benedikta Andersona *Imagined Communities* [Zamišljene zajednice] (1983), mogla bi se pomenuti i jednako uticajna knjiga Edvarda Seida *Orientalism* (1979) u kojoj palestinski mislilac koji je izgnan u Sjedinjene Američke Države razvija svoj plodni koncept „zamišljenih geografija“. U isto vreme, Sejdova knjiga inspirisala je i dalje inspiriše uticajne kritike zapadno evropskog odnosa prema drugim kulturama, a posebno istočno-evropskim, centralno-evropskim i južno-evropskim. Među ovim kritikama ističu se sledeća dela:

- Larry Wolff *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (1994);
- Milica Bakić-Hayden “Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia” (1995);
- Maria Todorova *Imagining the Balkans* (1997);

- Vesna Goldsworthy *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination* (1998)

Sve navedene knjige se izuzetno mnogo citiraju u specijalizovanoj literaturi centralno-evropskih i istočno-evropskih etničkih i kulturnih studija.

Dok je, u principu, kulturna kritika uistinu korisna kada se radi o hvatanju u koštac sa izuzetno složenim problemima etničkog i nacionalnog identiteta u našem delu Evrope, posmatranje ovih problema isključivo kroz ovu prizmu može voditi do iskrivljene slike. Pri tome, simptomatično je da je endemska i istorijska praksa nekih istočno evropskih liberalnih elita, o kojoj su vođene brojne debate, da usvaja zapadnjačke kulturne koncepte ili „oblike“ koje postaju lišene „smisla i sadržaja“ ili su čak kontraproduktivne, kada se uvezu na strano tle. Ovo je svakako slučaj sa savremenim poljem „kulturnih studija“. Kako se razvijala tokom poslednje četiri decenije na zapadu, ova oblast je u velikoj meri koristila marksističke i post-marksističke pristupe književnosti i društvu. Imala je svoje dovoljno cenjene korene u Frankfurtskoj školi kritične teorije (koju je predvodio Teodor Adorno), s jedne strane, i u Birmingemskoj školi sociologije (čiji je nosilac bio Stjuart Hol), s druge strane. Kako su se kulturne studije kretale iz Nemačke i Engleske ka Sjedinjenim državama, bivale su začinjavane prstohvatom deridianske retoričke dekonstrukcije i mrvicama fokaldovske istoricističke analize diskursa, nalazivši svoj dom u različitim katedrama engleske i komparativne književnosti u većini američkih univerziteta. Samim tim, posebno se komparativna

književnost kretala od dubinske, komparativne studije različitih književnosti sveta u njihovim specifičnim kulturnim kontekstima ka parohijskim rodnim, etničkim i drugim studijama posebnih interesnih grupa (i to ne samo zato što su njihovi mlađi praktičari, za razliku od njihovih ranijih prethodnika koji su školovani u Evropi, bili monolingvalni i monokulturni, i više nisu imali neophodna lingvistička, filološka i filozofska sredstva da izađu na kraj sa složenim globalnim pitanjima interkulturalizma).

Da stvari budu još gore, tokom poslednje dve decenije različitim disciplinama u okviru društvenih nauka dominira, posebno u severnoj Americi, „postkolonijalna“ teorija, ili ono što bi se opštije moglo nazvati „priča trećeg sveta“. Shodno tome, ovaj intelektualni trend može se podeliti u dve vrste: iskren i dvoličan, odnosno politički korektan. U svojim iskrenim verzijama, ono što se odnosi na treći svet je anti-kosmopolitsko, parohijalno, fragmetarno i puno socijalne i ideološke *srdžbe*. Čini se da predstavlja delimično vraćanje nacionalističkoj i etničkoj fragmentaciji kasnog romantizma. Upravo zbog ovoga lako biva prihvaćeno od strane savremenih kulturnih teoretičara i u istočnim i jugoistočnim delovima Evrope.

Ono što se podrazumeva pod trećim svetom (third-worldism) može takođe biti iskorišćeno u političke oportunističke svrhe i lako se može usvojiti u kapitalističkom konzumerističkom društvu. Upravo je ovaj hipokritički tip onoga što se podrazumeva pod trećim svetom ono što se obično smatra nekim oblikom političke korektnosti. U Sjedinjenim državama, na primer, postoje brojne katedre kulturnih i

postkolonijalnih studija gde se, profesori belci, često obrazovani na čuvenim američkim univerzitetima, pridružuju svojim izgnanim kolegama (koji pak pripadaju privilegovanim grupama sopstvenih zemalja „trećeg sveta“) i bućkaju beskrajne studije o „kolonijalnim drugim“ koji su van njihovih istorijskih i intelektualnih konteksta. Oni su stvorili čitavu jednu akademsku industriju koja se isto tako razlila po američkoj masovnoj kulturi i politici, vodeći ka takozvanim „kulturnim ratovima“ kao i ka brojnim bilo iskrenim ili ciničnim (ali jednako pogrešno usmerenim) politikama ka manjinama unutar akademije, kao i van nje.

Na žalost, upravo ova druga, anglo-američka verzija kulturnih i postkolonijalnih studija je ta sa kojom se mnogi mlađi istočni i centralno evropski naučnici slažu i potpisuju je, jednim „samo-kolonizirajućim“ gestom (da ovde usvojimo provokativan izraz Aleksandra Kioševa), koji je prezren upravo od strane istih tih naučnika. To je loše ne samo zato što se navedeni evropski region dalje bori sa različitim marksističkim konceptima, diskursima i praksama koje su izazvale toliko zla u prošlosti, već i zato što je ono što je sada potrebno u ovom regionu (i ne samo tamo) nije uvoz pomodnih akademskih teorija, već je moralno i društveno podmlađivanje, i to posebno kulturnih i političkih elita u njemu. U tom smislu, pojam istočne Evrope se sada pretvara u koloniju Zapada (umesto bivšeg Sovjetskog Saveza) i možda je provokativno i možda u tome ima i zrno istine, ali je takođe i kontraproduktivno. Po mom shvatanju, ovo nagoveštava „samo-kolonizirajuću“ tendenciju pojedinih liberalnih intelektualnih krugova u reonu, bilo da opravdava politički cinizam i korupciju ili da

vodi ka abdikaciji lične odgovornosti (koja je tako tipična za društva koja krive druge za probleme koja sama prave).

Moj predlog profesorima i istraživačima u ovom regionu stoga bi bio da napuste model kulturnih i postkolonijalnih studija koji je uvezen iz Sjedinjenih država i da, možda, usvoje eklektički model *interkulturnih* studija u kojem bi kulturna kritika igrala samo ograničenu ulogu, uz druge metodologije. Sudeći prema svetskim istorijskim događajima prošlog veka, preterana kulturna kritika, posebno ona marksistička, može samo da odloži intelektualni (i etički) razvoj, umesto da ga potpomogne. Štaviše, kada se kombinuje sa dekonstrukcijom, ona postaje samo retorički pokret moći, koji može u svakom slučaju izazvati značajnu pustoš u društvima koja su već natopljena moći koja je često arbitrarna ili nasilna. U najboljem slučaju, dekonstruktivna kulturna kritika teži da sebe učini bezizražajnom, kao vodenica koja ostane bez žita ali i dalje uporno i glupavo melje, što je čest slučaj u Sjedinjenim državama. Ali ona takođe može i da naudi, tako što će ući u trajno stanje sopstvenog nezadovoljstva, posebno u društvima čije su kulturne elite već pune pesimizma, demoralizacije i *amor fati*. Postoje mnogi drugi „zamišljeni“ evropski kulturni modeli, koji su specifični za region i koji mogu biti izuzetno produktivni. Na primer, model „centralne Evrope“, kako su ga zamišljali Kundera, Miloš i druge kulturne figure mogao bi da bude korisna platonska politička fikcija, koju bi bilo vredno implementirati. Pa i da je tako, od lokalnih kulturnih i političkih elita zavisi i one će izabrati modele koji najbolje odgovaraju interesima čitave populacije, a ne samo onih koji pripadaju njihovim sopstvenim uskim interesnim grupama.

Što se tiče centralnih i istočnih evropskih akademskih i istraživačkih zajednica, verujem da bi one mogle imati veliku korist od više kros-disciplinarnih i interkulturnih projekata tipa kakvoj je predvideo i zamislio, na primer Ivo Pospišil sa svojim kolegama na Univerzitetu u Brnu (videti članak koji je napisao Ivo Pospišil "Central Europe (Mitteleuropa), East-Central Europe (Ostmitteleuropa), East and South-East Europe: Problems of European Areas," u knjizi Libuša Vajdová and Róbert Gáfrik (urednici), *"New Imagined Communities: Identity Making in Eastern and South-Eastern Europe"* (Bratislava: Kalligram, 2010), p.67ff). Ovakvi projekti ne moraju da budu informisani o marksističkim i dekonstrukcijski zasnovanim kulturnim i postkolonijalnim studijama, ali ne treba ni da budu potpuno očišćeni od takvih pristupa, te da se tako „napravi više štete nego koristi“. Na protiv, treba da sačuvamo vredna saznanja do kojih se ovim pristupima došlo, ali ne i da ih pretvorimo u „oblike bez sadržaja“ i da ih primenimo organski, a ne mehanički, predmetu istraživanja. Isto tako, naučnici iz našeg regiona ne bi trebalo da se vraćaju romantičnim nacionalističkim modelima, koji su bili toliko rasprostranjeni tokom druge polovine XIX i prve polovine XX veka i koji su se ponovo vratili na površinu u post-komunističkoj eri. Oni su često vodili ka virulentnim oblicima nacionalizma i rasizma u političkoj areni i ka nestvarnim „protohronističkim“ teorijama u društvenim naukama u prošlosti, a nema nikakvog razloga da verujemo da će i u budućnosti voditi do bilo čega drugog nego do kontraproaktivnih sociokulturnih posledica. Trebalo bi zato veoma pažljivo da zacrtamo svoj put između nacionalizma i kosmopolitizma, obraćajući izuzetnu

pažnju lokalnim pojavama, a da pri tom ne upadnemo u lokalizam, kao i na njihove složene međusobne odnose sa regionalnim i globalnim, a da ne zalutamo u globalizam i kosmopolitizam.

Štaviše, trebalo bi da uporno i dosledno razotkrivamo neznanje i/ili predrasude onih novinara, kreatora politike i istraživača koji nastavljaju da predstavljaju etičke, rasne i verske grupe, ili čak čitave nacije, kao monolitičke socijalne entitete i socijalne agente. Ova vrsta kastinga često je vodila ka etničkim, rasnim i verskim predrasudama, s jedne, i političkoj korektnosti, s druge strane. Kako sam već naglasio, posebno politička korektnost predstavlja izdajničku zamku za istočno-evropske naučnike, i to ne manje nego za njihove zapadno evropske kolege. Tokom poslednjih nekoliko decenija, iste pogrešno usmerene kulturne politike bile su uvezene iz Sjedinjenih država i uvedene u Evropsku uniju, sa istim kontraproduktivnim rezultatima.

S druge strane, iako evropski i interkulturni istraživači i praktičari treba da se klone političke korektnosti, oni takođe treba da obrate pažnju i postaraju se da nedavne izjave nekoliko istaknutih evropskih lidera da su multikulturne politike evropskih liberalnih društava podbacije ne dovedu ponovo ka suštoj suprotnosti, odnosno etničkih predrasuda, šovinizma i rasizma. Upravo suprotno, ove izjave treba da budu podsticaj za podrobno preispitivanje same binarne suprotnosti: dva simetrično suprostavljena stava kulturnih predrasuda i političke korektnosti imaju zajedničku osnovu u pravljenju etničkih i/ili rasnih stereotipa i nenamerno iznova prouzrokuju socijalne

konflikte koji se povezuju sa etničkom i rasnom pripadnošću čak od pojave moderne nacionalne države.

Na taj način, ovo preispitivanje, koje bi svakako moglo biti zadatak našeg sadašnjeg interkulturalnog istraživačkog projekta, treba da počne od spoznaje da je kontraproduktivno osmišljavati i sprovoditi politike koje se zasnivaju na stvaranju etničkih i rasnih stereotipa bilo koje vrste, bez obira sa kako dobrim namerama bi ovakve politike mogle biti. Samim tim, naša dužnost kao odgovornih humanista i naučnika je da budemo oprezni i da se čuvamo bilo kakvog ideološkog ili političkog programa, bilo da je on „progresivan“ ili ne. Izbegavajući, koliko god je to moguće, ideološke predrasude, trebalo bi da sprovodimo ekstenzivna i podrobna proučavanja osnovnih tvrdnji i pretpostavki bilo koje kulturne teorije, da bismo testirali i utvrdili njenu validnost, i da bismo se tek onda zalagali za njenu implementaciju u društvenoj areni.

S obzirom na ograničeno vreme koje mi je ovde na raspolaganju, samo ću ilustrovati kakvu vrstu metodološkog pristupa imamo na umu za aktuelni projekat tako što ću kratko ispitati samo jedno od spornih pitanja koje iziskuje više od kulturnih studija ili kulturne kritike (onakve kakva se danas praktikuje) da bismo se njime uspešno bavili: ona se tiče upravo etničkih grupa, „manjina“ i politika identiteta koje predstavljaju centralnu temu ove radionice (a kojom sam se duže i detaljnije bavio na drugim mestima, na primer u svojim publikacijama 2004. i 2006. godine).

Jedan posebno uporan problem, i to ne samo u sociološkim i antropološkim istraživanjima ili kulturnim studijama, već i u kreiranju javne politike, bio je i danas je definisati etničku grupu, ili preciznije, etničku „manjinu“. U Evropskoj Uniji nema oskudice definicija i njima odgovarajućih političkih preporuka; upravo suprotno, oni su izuzetno procvetali poslednjih nekoliko decenija, posebno kada se radi o stvaranju i stalnom rastu Evropske Unije. Na primer, Christoph Pan i Beate Sibylle Pfeil su sastavili izuzetno dugačku listu etničkih grupa i „manjina“, na osnovu relativne veličine heterogenih populacija koje žive na teritoriji određenih evropskih nacionalnih država (Videti Christoph Pan and Beate Sibylle Pfeil, *National Minorities in Europe* (West Lafayette, Ind.: Purdue University Press, 2004)). Brojke su vrtoglave: preko 300 manjina i više od 100 miliona članova može se naći u Evropi, što znači da svaki sedmi građanin pripada manjinskoj grupi.

Prema navedenim autorima, nejasne definicije etničkih grupa vodile su do nedostatka efikasnih politika prava manjina u okviru Evropske Unije što je samim tim dovelo do neželjenih posledica u smislu socijanog isključivanja i diskriminacije. Ali oni i sami priznaju da je termin „manjina“ nejasan i da mu treba odrednica kao što je etnička, verska, lingvistika, ili nacionalna da bi termin dobio neko značenje; štaviše, ove kategorije se preklapaju i u mnogim slučajevima ne mogu se razdvojiti ili razlučiti. Onda nije ni čudo da kreatori politike Evropske Unije imaju toliko muka sa etničkim i pitanjima manjina.

S druge strane, zar ne bi trebalo da isto tako razmotrimo mogućnost – a to predstavlja anatemu za kulturnu kritiku – da su konstruisane kategorije klasne, rodne i etničke/rasne pripadnosti (nesveto trojstvo marksistički zasnovanih kulturnih i postkolonijalnih studija) same stvorile socijalnu diskriminaciju i isključivanje, što je potom vodilo ka politikama identiteta? U ovom svetlu, čitavo etničko i pitanje manjina trebalo bi preoblikovati i trebalo bi mu prići s drugog stanovišta. Možemo uistinu početi od savremenih „konstruktivističkih“ teorija u društvenim naukama, koje su primenjene i u centralnoj i istočnoj Evropi (Videti, na primer, Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996) i *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006). Još jedna korisna studija je Sherrill Stroschein, *“Relational Evolution of Ethnic Political Identities in Romania and Slovakia, 1989 to 1999: A Qualitative Event Database,”* 2007. dostupno na <http://discovery.ucl.ac.uk/1327540/>).

Istina je da ove teorije zaista dovode u pitanje tradicionalni, esencijalistički pogled na etničke grupe, naglašavajući da se identitet takvih grupa konstruiše, i to često u procesu političke borbe. Samim tim etničke identifikacije često uključuju odnosne, konflikne elemente tako da se grupe definišu ili ih drugi definišu na osnovu onoga što nisu (na primer, Srbin je „Srbin“ zato što nije „Hrvat“ i obrnuto). Ovaj relacioni ili mimetički način (Girard 1977; 1986) konstruisanja identiteta – etničkog, nacionalnog, klasno zasnovanog, verskog i drugog – će bezrezervno voditi ka nasilnim sukobima, i to još više pošto određeni kulturni teoretičari (npr., Huntington 1996)

naglašavaju da je ono suštinsko i proglašavaju da se tiče ljudske „prirode“, a ne neodgovarajućih ljudskih ponašanja.

Savremeni kulturni teoretičari dalje naglašavaju da su etničke grupe daleko od toga da su interno homogene i da pojedinci unutar ovih grupa mogu da se, pored njihovih etničkih samo-identifikacija, definišu i na mnoge druge, često kontradiktorne načine. (Ovde dobar primer predstavlja jugoslovenski identitet mnogih Srba, Hrvata, Bosanaca, itd.). Oni tvrde da etnička pripadnost, ne manje nego rasna ili nacionalna, ne predstavljaju objektivne realnosti, već istorijske perspektive ili pogledi na svet: način na koji vidimo, interpretiramo i predstavljamo ljudska društva podložan je promeni. Samim tim, oni pomeraju analitički fokus sa identiteta na (samo-)identifikaciju, sa grupa kao entiteta na programe pravljenja grupa, sa supstance na proces (Brubaker, 1996; 2006).

Ove novije teorije etniciteta su neraskidivo povezane sa idejom kulture, koja se pak oslanja na koncept identiteta i razlike. Mogla bi se praviti grupa razlika između dva glavna stanovišta u okviru savremene društvene nauke: jedan je esencijalistički pogled, koji vidi kulturu kao trajnu, suštinsku, konačno, univerzalnu kategoriju koja određuje identitet, koherentnost i solidarnost veće ili manje društvene grupe. Samim tim, po ovom stanovištu, kulturni identitet stvara kulturne razlike, koje su, po pravilu slučajne, nematerijalne i neesencijalne i mogu se na kraju stopiti u sveprožimajuću globalnu kulturu.

Čini se da je drugi pogled na kulturu simetrično suprotan prvom: on podiže kulturne razlike do suštinskog nivoa, i samim tim, kulturni identitet vidi kao fluidno, nestabilno i nematerijalno stanje u neprekidnoj igri kulturnih razlika. Međutim, oba ova stanovišta percipiraju igru razlika kao konfliktnu i antagonističku. To su dva lica, nalik Janusu, istog mentaliteta moći (Spariosu 1991; 1997). Razlika je upravo u tome da dok prvo stanovište zagovara stalno takmičenje snaga, prvo želi da ga uhapsi i strogo kontroliše. Modernističke političke i kulturne teorije, uključujući i „klasični“ marksizam-lenjinizam, staljinizam i fašizam, više vole prvi model. Postmoderne škole, uključujući i post-marksističku i dekonstruktivističku, generalno više naginju ka drugom stanovištu.

Shodno tome, u našem trenutnom istraživačkom projektu želimo da koristimo naprednu informacionu i komunikacionu tehnologiju, uključujući i socijalno modelovanje koje se zasniva na AI, da bismo testirali različite kulturne teorije etničkih međusobnih odnosa koji se zasnivaju na moći i nasilnom konfliktu. Ove teorije danas ostaju i dalje veoma moderne, posebno u polju kulturnih i postkolonijalnih studija, ali se one uglavnom oslanjaju na anegdotske, a ne na empirijske dokaze. Zapravo, sa empirijskog stanovišta, može se ispostaviti da se radi o upravo suprotnom slučaju: izgleda da kada su heterogene populacije uključene u nasilan konflikt, svi gube, uključujući i pobednike. Problematična istorija centralne, istočne i jugoistočne Evrope (kao i mnogih drugih regiona) pokazala je da jedna populacija može da uspe u tome i potčini drugu ili čak da je uništi, ali i pobednik tako može da postane gubitnik: u prvom slučaju

zato što će poražena populacija prihvatiti potčinjenost samo privremeno i nastaviće da se diže protiv tlačitelja i na taj način destabilizovati društvo pobjednika; u drugom slučaju zato što genocid može da generiše nestabilnost, možda tako što će naneti štetu kolektivnoj psihi i njenim nosiocima, izazvavši a potom i potiskujući osećaje krivice i kajanje, a samim tim i unoseći poddelu između pojedinih članova njihove zajednice. Ovo su hipoteze koje je moguće testirati. Vredi truda tesirati ih pre nego što usvojimo simplicističku logiku „kulturnih ratova“ koja je trenutno u modi u globalnim mas medijima i na Internetu. Ako je rezultate pobeđivanja u ovakvim ratovima samo još više ratova, onda postoji argument u prilog miru.

U razvoju naše teorije međuetničkih odnosa počinjemo od „kulturnog kontakta“ – koncepta koji je prvo ušao u kulturnu antropologiju i geografiju, pa je potom kasnije prešao i u druge akademske oblasti. Danas „kulturni kontakt“ predstavlja značajnu odliku severno američkih i zapadno evropskih kulturnih studija i često implicira konflikt i silu, pošto je prizivan u takozvanim „kulturnim ratovima“. Očigledan je, na primer u teoriji „sukoba civilizacija“ Samjuela Hantingtona (Videti Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Touchstone, 1996) koja je imala dobar publicitet, kao i u manje poznatoj ideji Meri Luiz Prat „kritike kontakt zoni“. Prat definiše ovakve zone kao „društvene prostore gde se različite kulture sreću, sudaraju i hrvaju jedna sa drugom, često u izuzetno neravnopravnim odnosima dominacije i potčinjenosti“ (Mary Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (New York: Routledge, 1992), str. 4.). Ove teorije i

njihove hipotetičke metode (kao što je koncept „dominacije“ moguće je podržati samo na osnovu anegdotskih podataka. Kroz naš empirijski model, nameravamo da testiramo validnost teorija koje se zasnivaju na moći, kao i onih teorija koje zavise od istorijskih ličnosti ili geografskih granica. Pošto su Banat i Transilvanija u svojoj istoriji duge vremenske periode bili pod habsburškom vlašću, takođe bismo voleli da ispitamo tezu po kojoj je Habsburška monarhija bila „zatvor nacija“, kao i suprotnu tezu, koju zastupaju brojne istaknute kulturne figure kasnog devetnaestog i ranog dvadesetog veka, uključujući i sledeće: Lajos Kossuth, Aurel Popovici, Joseph Roth i Robert Musil, po kojoj je ovo carstvo bilo – ili je moglo biti – „multikulturni raj“, sa prosvećenih etničkim i verskim politikama. (Drugi navedeni pogled inspirisan je Kešutovim projektom „Dunavske federacije“, a kasnije i Popovićevim projektom „Sjedinjenih država Velike Austrije“, koji su propali sa ubistvom Franca Ferdinanda i izbijanjem I svetskog rata). Na kraju, nadamo se da ćemo odrediti koje lekcije danas treba naučiti iz ranijih pokušaja stvaranju multinacionalnih i multikulturnih evropskih unija.

Naše kompjuterski zasnovano socijalno modelovanje regiona Banata i Transilvanije može pomoći da se otkriju neočekivani, nelinearni uzroci konflikta, kao i mogući modeli mirnog suživota u zonama kontakta između heterogenih kultura. Ako je moguće doći do određenih univerzalija na osnovu podataka, a modeli ipak ne dovedu do mogućih konfliktnih rezultata, može se lako ispostaviti da postoji ničija zemlja između kultura, neka vrsta „sive zone“ duž granica u kojima ništa nije potpuno ustaljeno i u kojima socijalni dogovori

postaju mogući. Oni mogu konstituisati privilegovana mesta za interkulturni dijalog, pregovaranje i saradnju, a ne samo privilegovana mesta konflikta. Shodno tome, može biti da nije da granice i linije samo razdvajaju ljude, već ih i zbližavaju. U tom smislu želimo da dopunimo zaključke novije kompjuterske simulacije u društvenim naukama koju su sproveli Yaneer Bar-Yam i njegov tim u *New England Complex Systems Institute* u Sjedinjenim Američkim Državama, koji ima brojne metodološke karakteristike koje su zajedničke sa našim projektom, iako polaze sa stanovišta različitih teorijskih pretpostavki. Ova simulacija proučava interakcije između multietničkih zajednica u Švajcarskoj, bivšoj Jugoslaviji i Indiji, zaključujući da su granice (uglavnom geografske, kao što su planine i reke) između ovih zajednica umnogome sprečavale nasilan konflikt. Mi ćemo sprovesti faktorsku analizu i dalje testirati njihove zaključke, ispitujući mogućnost da granice između heterogenih kultura mogu takođe biti liminalni i plodni prostori, koji olakšavaju mirnu interkulturnu saradnju.

Dakle, teorija interkulturnog kontakta trebalo bi da poveže „kulturni kontakt“ sa idejom liminalnosti – terminom koji potiče od grčke i hebrejske reči *limen* što znači „luka“ ili sastajalište, odnosno mesto gde se spajaju kopno i more, ali i „prag“. Dalje, na latinskom jeziku značenje reči *limes* je granica ili međa Rimskog Carstva. Shodno tome, liminalnost se, u svom najširem smislu, odnosi na „tranzitne“ ili „sive“ prostore između organizovanih sistema ili referentnih okvira, bez obzira da li su oni fizički, geografski ili kognitivni (kao što su sive zone na granicama disciplina, gde se sadašnji projekat jednako

smešta). Mi pretpostavljamo da ovaj ideja može da postane značajno konceptualno sredstvo u razumevanju kako ne samo kulturne (i kognitivne) transformacije mogu da se jave, već i kako mogu da se oblikuju u mirne module. S obzorom na to da su Banat i Transilvanija dugo bili liminalni regioni ili granice u odnosu na Habsburško carstvo, verujemo da se koncept liminalnosti može primeniti na plodan, mada drugačiji, način i u njihovom slučaju.

U vezi s tim, voleo bih da pomenem jednu poslednju oblast istraživanja o kojoj se isto tako samo marginalno (i u velikoj meri površno) diskutuje u modernim etničkim studijama: odlučujuća uloga koju su odigrale kulturne i političke elite u zamišljanju i akutelizaciji određenih kulturnih, sociopolitičkih i ekonomskih modela u svojim zajednicama. Još jednom treba reći da sam anegdotski dokazi ne bi bili dovoljni. Treba da lansiramo kros-disciplinarni i kros-kulturni projekat sa istraživačima iz dva regiona koji su predmet istraživanja, da bismo ispitali ono što su izgleda izrazito složene povratne sprege ne samo između različitih populacija koje žive jedna do druge, već i između pojedinih populacija i njihovih sopstvenih elita, kao i između samih heterogenih elita; u mnogim slučajevima veći i manji delovi iste populacije mogu se razlikovati, što često može rezultirati neuspešnim, nasilnim odnosima i na interkulturalnom nivou. Trebalo bi takođe da istražimo i složene razloge zbog kojih su aktuelne političke i kulturne elite istočne Evrope (i drugde) uveliko odbacile svoje uloge ljudi koji posvećeno služe svojim zajednicama i izabrali da prate svoje sopstvene uskogrude i sebične interese nauštrb zajedničkog dobra.

Na kraju, treba da ispitamo alternativne načine da obrazujemo, a ne samo obučavamo, buduće kulturne i političke elite u regionu da bismo došli do građanskog i moralnog oživljavanja naših zajednica. Iako je ova tema suviše kompleksna i značajna da bismo se ovde danas njome bavili i treba joj zaseban tretman, svakako bi želeo da zaključim ove uvodne napomene kratkim osvrtom na liminalnu figuru istaknutog edukatora i erudite iz Banata koji je živeo na prelazu devetnaestog veka (a eto, on je slučajno i jedan od mojih predaka): Paul Jorgovići Brašovanu. Želeo bih da ukažem na njega ne zbog porodičnog ili regionalnog ponosa, već mnogo više iz mog dubokog uverenja da je Jorgovići izvanredan primer one vrste obrazovne i kulturne ličnosti za kojima naša država i takozvana „Evropa regiona“ danas vapi.

